

7. Montessori M. Pomogitemnesdelat' jetosamomu[Help me do it myself] / M. Montessori. M.: Karanmud, 2002, 270 p.

8. Jerikson Je. Detstvo i obshhestvo[The childhood and the society]/ Je. Jerikson. SPb.: Universitetskajakniga, 1996, 592 p.

С.Д. Максименко. Развитие личности - развертывание или новообразование?

В статье представлена авторская концепция развития личности. Теоретико-методологический анализ выявил противоречие в понимании развития личности: с одной стороны, оно трактуется как развертывание внутреннего плана (программы), с другой - как приобретение психических новообразований в активной распределенной деятельности. Осуществлен анализ этих противоречий. Приведена общая характеристика основных линий развития личности. Автором обосновано, что первым этапом онтогенеза личности является особая социальная ситуация взаимодействия двух любящих людей противоположного пола, которая направлена на создание собственного продолжения. Важным механизмом онтогенеза определена нужда. Следующими этапами онтогенеза определены оплодотворение, эмбриогенез, рождение. Описанные этапы онтогенеза представляют собой процесс взаимодействия филогении, онтогении и специфического перехода первого процесса во второй благодаря нужде. Автор аргументировано определяет это началом личности. Этот этап онтогенеза длится до подросткового возраста. Дальнейшее развитие личности определено как собственный жизненный путь и становление себя.

Ключевые слова: эпигенез, новообразование, нужда, онтогенез, личность, личностное развитие, развитие, развертывание, становление

S.D. Maksimenko. Personality development - step development or new formation?

The author's concept of the personal development is presented in the article. Theoretical-and-methodological analysis revealed a contradiction: on the one hand, the understanding of a personality development is treated as a step development of the internal plan (program), on the other - as an acquirement of a new mental formation in the stirring divided activities. Analysis of these contradictions is given. The author indicates that a personality develops in the form of becoming. General characteristics of the main lines of a personality development are described - development of a personality relations with the outside world, development of a personality significance, development of a personality integration. It is noted that traditionally the beginning of a personality ontogenesis is associated with a physical birth of a human. The author proves that the first stage of a personality ontogenesis is a special social situation of the interaction between the two loving people of the opposite sex, which aims to create an own procreation. The need is defined as an important mechanism of the ontogenesis, which actualizes the internal (the ideal), gives it qualities of the real strength. The need is treated as a controversial original unity of the biological and the social, which determines a personality existence. Next stages of the ontogenesis are the impregnation and the embryogenesis, the birth. It is emphasized that a personality reveals in the interaction, and it also develops in it. The described ontogenesis stages represent an interaction of the phylogeny, ontogeny and specific transition of the first process into the second due to the need. The result of the complex way is development of a child readiness for life in the world, outside the mother's body. The author reasonably defines it as a rise of the personality. This ontogenesis phase continues until the adolescence. The further development of a personality is identified as an own track and becoming self.

Key words: epigenesis, new formation, need, ontogenesis, personality, personal development, development, deployment, formation

УДК 159.92

**МОРАЛЬНО-ЦІННІСНЕ ПАРАДИГМАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТ.**

Турбан В.В.

В статті зроблено спробу розглянути морально-ціннісні парадигмальні уявлення психологічної думки ХХ століття, а також, показати основні впливи на її становлення.

Зроблена спроба концептуалізації української психологічної думки. Показано психологічні особливості етапів її становлення. А також, окреслені перспективи подальшого дослідження етико-моральної проблематики.

Ключові слова: етика, мораль, психологічна думка, етична думка, парадигмальне уявлення.

Постановка проблеми. Відколи з'явилося писемне слово, відтоді людство міркує на тему добра та зла. І навіть коли ми читаємо, що преференції того чи того автора на боці зла, або ж начебто автор відкидає всілякі етичні «боки», ми розуміємо – це епатаж. Це форма філософського скандалу, який вимагає від читачів активної позиції, переосмислення побутової ситуації, яку автор-скандаліст характеризує як втілення зла. Дивовижно, людство досягло нечуваних успіхів у розвиткові техніки, але в питаннях етики сучасна людина аж ніяк не досвідченіша і не вправніша за людину Античності чи Середньовіччя. Людство дотепер переживає духовні боріння, безуспішно намагається подолати спокуси, знайти душевний спокій і ясність думки. Микола Бердяєв писав, що у філософії прогрес неможливий і людство ще мусить сягнути величі думки, на яку наважився Платон. Та чи можливий прогрес у психології, якщо психологія, як підказує етимологія, – це вчення про душу?

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім розгляньмо поняття «етика», «мораль» і «моральність», адже вони часто використовуватимуться на наступних сторінках. Істотний вплив на виникнення етики та її розвій справив етимологічний підхід: конкретизація проблематики, виходячи зі значення самого поняття. Відомо, що слово «етика» походить від грецького «етос» – звичай. Віктор Малахов також вказує на древніше, первинне значення слова «етос» – «місце перебування». До інтерпретації цього останнього значення вдавався, наприклад, Мартін Гайдеггер. Щодо цього Абдусалам Гусейнов зазначає: «Історія слова «етос» зафіксувала те важливе спостереження, що звичай та характери людей народжуються в співжитті чи, кажучи мовою сучасної соціології, просторова близькість викликає атракцію (взаємне тяжіння індивідів одне до одного)»¹.

Відсилання до звичаю присутнє й у понятті «мораль». Утворене Марком Цицероном поняття «moralis» (мораль) є калькою з грецького «етика» (на це вказує сам Цицерон); мораль позначає ставлення до «вдачі», «звичаїв». Поняття «етика» та «мораль» – синонімічні, проте є спроби їхнього розрізнення. Утім, запроваджені деякими авторами розмежування невнормовані. Як пише Малахов, зазвичай «термін етика зберігає своє первісне аристотелівське значення і досі позначає головним чином науку. Під мораллю ж розуміють переважно предмет науки етики, реальне явище, що нею вивчається»².

Отже, як бачимо, етика відсилає нас до понять «добро» та «зло», а мораль – «правильність» і «неправильність». За науковою традицією, редукувавши одне поняття до іншого, ми мали б дати його дефініцію. Розгорнувши будь-який академічний словник чи енциклопедію, ми, однак, не знайдемо там відповіді. Ми знайдемо лише згадку, що «добро» – центральне поняття етики. А далі матимемо розлогий виклад етичних систем. І все тому, що відповіді на запитання: що є добром? – немає. Так само як немає відповіді на запитання: що є злом? Пояснення цієї нез'ясовності поняття пропонує англійський філософ Джордж Мур у праці «*Principia ethica*». Зокрема, він вважає, що пояснення з «двох слів» можна дати лише в рамках лексикографії. І відповідь стосувалася б того, «в якому значенні вживається слово "добро"». Але це не та відповідь, якої потребує філософія. Таким чином, судження про «добро» (як і про «зло») завжди пов'язане з поняттєвою невизначеністю і невіддільне від досвіду. Тож і будь-які дефініції в цій сфері – зайві. Якщо про «правильність» ми завжди можемо сказати, що це відповідність помислу, прагнення чи вчинку соціальній нормі, то сказати щось подібне про «добро» було б хибним.

Поряд із поняттями «етика» та «мораль» важливим є й поняття «моральність». Це поняття характеризує інтеріоризацію людиною моральних настанов, перетворення моралі на цінності чи принаймні переконання, які людина поділяє. Становлення уявлень про моральність також має

¹ Гусейнов А. А. Введение в этику. – М. Изд-во МГУ, 1985. – 208 с. – С. 8-9.

² Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2002. – 384 с. – С. 17.

свою історію. «Роздуми над природою совісті, муками совісті – перша історична форма моральної рефлексії, поява ціннісної природи в орієнтаціях людини. Можна також говорити про становлення феномену моральної рефлексії як усвідомленої потреби звільнитися від мук совісті, а також дати поради іншим людям: що і як слід робити, щоб не відчувати те, що відчувало моє «я»; що і як слід робити, щоб позбавитися почуття провини, від постійних докорів совісті. Більш диференційованими стають позначення різних переживань індивідуальної свідомості, цінності людини. Моральна рефлексія – це діяльність свідомості у процесі дослідження власних дій, мотивів та ціннісних орієнтацій. Серед її особливостей слід виділити самоаналіз моральнісної свідомості та поведінки, внаслідок якого відбувається обґрунтування моральнісних потреб, позицій, інтересів, рішень. Моральнісну рефлексію не можна ототожнювати з феноменом совісті: совість – це «неусвідомлений гнів людини на саму себе» (Гегель), це постійна раціонально-емоційна самооцінка власних учинків щодо розуміння системи цінностей у суспільстві, до моральнісного ідеалу, до Бога, до Абсолюту. Така раціонально-емоційна самооцінка є в емоційних переживаннях людини – у почутті сорому, страху, а рефлексія – це раціональний процес діалогу людини зі самою собою.

Отже, перейдемо до іншого питання, розкриємо найпоширеніші способи висвітлення етичної системи. Залежно від способу обґрунтування та предметного змісту етику поділяють на: а) гетерономну – себто ту, яка має зовнішній, сторонній закон, наприклад, Божий Закон; б) автономну – обґрунтовується, виходячи із внутрішнього закону, створеного людиною; в) формальну – в її основі загальний поведінковий принцип; г) матеріальну – етика цінностей; г) абсолютну – відокремлення етичних цінностей від їхньої мети, їхнє усамодостатнення; д) відносну – акцент переноситься із самої цінності на її призначення, її інструменталізацію.

Виходячи з особливостей усвідомлення, безпосередньо людського ставлення до етичної норми та її втілення у дії, сповідувана етика (чи, радше, мораль) може характеризуватись як а) евдемонічна, б) гедоністична, в) утилітаристська, г) перфекціоністська³. Проте варто відзначити, що способи етичного обґрунтування можуть поєднуватися, включаючи ті чи інші особливості усвідомлення та його почуттєвого проявлення. Наприклад, кантіанська етика є водночас і автономною, і формальною. Жоден спосіб етичного обґрунтування, жодна етична система не є цілком домінуючою. Так, нині найвпливовішими визнаються християнська етика, етика цінностей і етика соціальна, яка має евдемонічний характер.

Як ми бачили, основна проблематика етики пов'язана зі свободою. Свобода – етичне поняття, що відображає, по-перше, ставлення людини до ситуації діяльності (вибір між варіантами вчинків, між речами, колами спілкування тощо); по-друге, самоопанування людини – її ставлення до власних бажань, почуттів, потреб, цінностей та ін. Як у першому, так і в другому випадку з поняттям свободи пов'язані поняття «можливість», «вибір», що характеризують ситуацію; а поняття «мета», «інтерес», «ідеал» – розкривають свободу в «майбутньому часі», як шукане, те задля чого суб'єкт і діє; а також поняття «вчинок» – перехід від багатоманітності можливостей (реальних чи потенційних варіантів вибору) до однієї реальності. Отже, свобода існує в часі та просторі. Традиційно свобода поділяється на свободу «від» (усунення неприйнятних життєвих обставин) і свободу «для» (відкидання або прийняття обставин задля реалізації певної цінності). Свобода «від» завжди є доступнішою свідомості. Оскільки проявляється передусім через відчуття. Натомість свобода «для» – це завжди шукане, вона відсутня у безпосередньому житті, її не можна відчутти, досягнути, вона стає актуальною тільки через «життєвий проект», особистісну рефлексію. Відношення між свободами «для» і «від» пов'язане із ставленням до світу. Тобто, прийняття світу як цінності зумовлює певні вчинки спрямовані на перетворення світу (свобода «від»), з метою втілення певного «для»; і навпаки, зневага до світу уможливорює терпимо-байдуже ставлення до відсутності свободи (певних побутових, суспільно-політичних і культурних обмежень, оскільки емпіричне буття вважається несуттєвим), цінності набуває духовне життя, яке і вміщує усі можливі цілі існування. В українській мові синонімом слова свобода є слово «воля», яке вказує і на спосіб існування

³ Етика // Краткая философская энциклопедия. – М.: Изд. группа «Прогресс»-«Энциклопедия», 1994. – С. 546.

(незалежність), і на якість особистості (заданість до зусилля). Поєднання цих сенсів у одному слові вказує на суттєву характеристику свободи – вільне життя не можливе без вольового зусилля. Однак сила волі може як сприяти втіленню свободи, так і може зумовлювати її самообмеження. Свобода не може бути остаточно і беззастережно раціональною, у ній завжди присутній емоційний компонент. Вже Аристотель тлумачив свободу як можливість жити згідно з власним волінням.

Однак, чи можна збагнути свободу без розуміння і прийняття обов'язку? Як здається, це риторичне питання. Передусім потрібно зазначити, що у моралі як цілісному структурному утворенні виділяються такі три основні елементи: *моральна свідомість, моральна діяльність і моральні відносини*. Звісно, ця схема має свої обмеження, в чомусь виявляється однобічною. Проте безперечною позитивною її якістю є логічна чіткість і, разом з тим, відповідність реальній структурі й ієрархії проблем і категорій сучасної етики. Справді, хоч як би ми визначали мораль, її, по-перше, ніяким чином не можна уявити без відповідної моральної свідомості. Жоден людський учинок, жоден акт комунікації між людьми просто не міг би набути морального виміру, якби не передбачалося, що людина здатна усвідомлювати їхню внутрішню проблематику, співвідносити їх із власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, з голосом власного сумління. Поза свідомістю, отже, моралі не існує – не тільки в тому розумінні, що без неї було б неможливе саме виконання певних учинків та дій, а й у тому, що нарівні з останніми усвідомлення входить до складу самого феномену моралі. По-друге, мораль як така – це в будь-якому випадку характеристика певних людських учинків, поведінки, людської активності загалом. Там, де всього цього немає, – просто немає й потреби говорити про мораль. (Звичайно ж, і думка, і слово людини теж за певних обставин можуть поставати як «діло», як учинок, але показово вже те, що предметом моральної оцінки вони є виключно в цій останній своїй якості). І по-третє, мораль, безперечно, виникає й існує лише в контексті тих або інших людських стосунків. Це можуть бути не тільки стосунки між людьми (хоча який клас відносин – це, можна сказати, природний домен моральності як такої), а й відносини людини з природою, ставлення до культури та її цінностей тощо. У кожному разі, однак, ми тут маємо справу з відносинами, коли людина саме відноситься, *відносить себе* до чогось як принаймні рівного собі. Поза відносинами немає моралі. Легко бачити, далі, що вичленовані три основні компоненти моралі тісно пов'язані одне з одним, породжують цілу систему прямих і зворотних зв'язків.

Отже, ми бачимо, що попри нетотожність понять «етика» та «мораль» вони сув'язні і не лише на рівні «предметному», себто методологічному, на що звертає увагу філософія. Вони пов'язані посутньо. Якщо етика, а конкретно – філософ, згодна брати під сумнів певні моральні норми, осягати їхню суперечливість у конкретному житті, пропонуючи ті чи ті способи вирішення морально-етичних апорій, то чому в праві на це відмовлено суб'єктові? Конкретна людина так само шукає виходу з моральних дилем, як і філософ. Відмінність лише в тім, що для філософа ці пошуки мають передусім теоретичне значення, він оперує поняттями, а для людини – життєве: на кону не її професійне реноме, а свобода та безпека. Саме тому ми й формулюємо засадничу тезу: *етична свідомість є первинною по відношенню до свідомості моральної*. Бо ж звісно, і тут ми цілком погоджуємося з етиками-марксистами: мораль – історичний феномен, погоджуємося і з тезою про конвенціональність моралі (моральні норми народжуються в умовах внутрішньогрупової комунікації), але сприйняттю моралі та засвоєнню групових норм передують попередній досвід розрізнення добра та зла, набутий завдяки зв'язку з авторитетом. Оскільки ж осягнення моралі ми традиційно позначаємо терміном «етика», то й цілком слушно згадане ставлення до моралі позначати терміном «етична свідомість».

У психології діяльності виокремлюються чотири напрямки дослідження проблеми становлення етичної свідомості й зокрема моральності. По-перше, дослідження явища «моральної поведінки». Це явище розуміється як добровільне слідування суб'єктом нормам моралі, навіть якщо їхнє порушення пов'язане з певними вигодами й існує впевненість у можливості уникнути санкцій. Тобто йдеться про вільний вибір (у цьому випадку – моральних норм) і слідування йому. Однак зіткнення з даним явищем дає можливість поставити низку

питань: чому раціональний інтерес відхиляється на користь морального переконання; які психологічні механізми перебувають в основі даного явища? Явище «моральної поведінки» у корені спростовує класичну модель раціональної особистості, яка створена європейським Просвітництвом.

По-друге, дослідження морально цінного та морально схвального ставлення людей одне до одного. Зазвичай, центральним проявом є альтруїстична поведінка. Така поведінка та пов'язані з нею почуття проявляються у здатності зважати на потреби інших людей, розуміти їх і опосередковувати у власні діяльності. Головна увага у цьому напрямкові зосереджується на з'ясуванні психологічної природи (передумов і механізмів) процесу.

По-третє, дослідження морального знання, уявлень, суджень. Ця проблематика охоплюється сферою когнітивної психології. Предметом вивчення є оволодіння дітьми різними аспектами моральної свідомості: розуміння моральних вимог, становлення понять справедливості і відповідальності, засвоєння критеріїв морального оцінювання тощо. У якості основної проблеми перебуває визначення стадіальності процесу виявлення даного когнітивного чинника, проблема факторів загалом, дослідження переходу від однієї стадії до іншої, проблема зв'язку когнітивного та поведінкового аспектів морального розвитку.

По-четверте, дослідження морального переживання – з'ясування норм і критеріїв явища. Основна проблема – виділення зв'язку моральних переживань (емоційних проявів) з об'єктивними зовнішніми передумовами.

У цьому контексті аналізуються теоретичні й експериментальні дослідження проблеми становлення етичних цінностей. Різноманітні питання становлення етичної свідомості знайшли відображення у психологічній літературі. Зокрема О. С. Богданова розглядала роль моральності в поведінці молодших школярів; М. Й. Боришевський – ставлення дитини до правил поведінки у ігровій ситуації; В. О. Горчакова – засвоєння поведінкових правил дошкільнятами; М. Г. Казакіна – формування морального ідеалу; С. М. Карпова, Л. Г. Петрушина – значення сюжетно-рольової гри в становленні моральності; І. М. Краснобаєв – формування моральних переконань у старших школярів; Р. О. Курбатов – можливість диференційованої діагностики позитивної моральної поведінки дошкільників; О. М. Лавриненко – стійкість моральних суджень школярів; Є. В. Субботський – закономірності змін морального розвитку дошкільників; М. І. Судаков – роль морального ідеалу у формуванні особистості школяра; Н. Е. Фокіна – відмінні риси моральних суджень молодших школярів та підлітків; В. Е. Чудновський – стійкість як характеристику моральності; П. М. Якобсон – мораль як окремий вид почуттів; С. Г. Якобсон – роль етичних норм у становленні саморегуляції дитячої поведінки. Р. В. Павелків – розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці. Теоретико-методологічний аналіз поняття мораль здійснено О. Г. Дробницьким; розгляд структурних характеристик моральної свідомості проведено О. І. Титаренком.

Загалом, треба сказати, що психологічні дослідження, оскільки вони стосуються особистості, так чи так завжди торкаються етичних питань. Як приклад, можна згадати запропонований Л. І. Анциферовою аналіз теорії Карла Густава Юнга. Анциферова доходить висновку, що в архетипах, як їх трактує Юнг, «закладені основи духовності людини. Духовне володіє потужною енергією і виступає однією зі спонукальних сил людини. Розвиваючи ідею, що психічна енергія людини переміщується певними руслами, Юнг доходить висновку, що в людини, крім біологічних, ментальних і душевних каналів є також моральний чи етичний канал, тож сама енергія має, як він висловлюється, етичний аспект»⁴. Міркування Юнга про «етичний аспект енергії» дала прибічникам його школи ввести поняття «морального архетипу»⁵. Юнг виокремлює дві стадії розвитку особистості. Першу умовно можна назвати «соціалізацією», другу – «індивідуалізацією». І останню стадію, на якій людина має пробудити в собі архетип

⁴ Анциферова Л. И. Архитипическая теория развития личности Карла Густава Юнга. (Особенности развития личности в первой половине жизни) // Психологический журнал. – 2000. – № 2. – С. 16-26. – С. 17-18.

⁵ Штур Д. Психология Юнга // Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуализации. Приложение 4. – М.: Наука, 1996. – С. 107.

«мудреця», Юнг, як пише Анциферова, вважав етичним обов'язком людини»⁶. Процеси індивідуалізації й етичного становлення, загалом, постають взаємопов'язаними: лише на стадії індивідуалізації людина стає по-справжньому етичною⁷. Тож, як бачимо вже на прикладі вчення Юнга, проблематика становлення та розвитку особистості нерозривно пов'язана з проблематикою етико-моральною. У своєму дослідженні ми, звісно, не можемо охопити всі теорії розвитку особистості й показати їхню трактовку етико-моральних питань. ми маємо предметом вивчення лише ті теорії, корі безпосередньо звернені до етико-моральних питань. Але значущість етичного аспекту в трактуванні становлення та розвитку особистості незаперечна.

Розкриття психологічних основ моральності неможливе без її розкриття як соціального явища. Дотримання норм і принципів, які регулюють взаємовідносини людей, їхню соціальну поведінку – неодмінна умова існування суспільства. Засвоєння поведінкових норм підростаючим поколінням є предметом уваги у будь-якій культурі. Нині в умовах міжкультурної рецепції, зростання контактів між людьми зростає актуальність проблеми етичного самоусвідомлення.

Моральне становлення людини являє собою надзвичайно складний і багатогранний процес. Найважливішим його аспектом є розвиток потребово-мотиваційної сфери, формування життєвих цінностей, ставлення до інших людей, а також світогляду. Зміст потреб і мотивів може бути таким, що їхнє задоволення буде суперечити законним інтересам інших людей і тому виникатиме потреба у моральному контролі. Система цінностей визначає зміст тих моральних проблем, які людині доводиться вирішувати.

Етика, як історично-культурне явище, тип свідомості, з'являється у філогенезі із кризою міфічної свідомості і є компенсацією втрати міфічної картини світу. Обґрунтовуючи зазначену тезу, виділимо особливості міфізму й етизму; якщо матиме місце спільність між структурними характеристиками даних явищ і при цьому, спостерігатиметься однакова функціональна спрямованість, то це виступатиме підтвердженням висунутої тези, вказуватиме на виникнення етики як заміщення міфізму.

Так міфізм розуміється як перенесення на перцептивний предмет змісту самоусвідомлення. Відтак, сприйняте інше виступає для суб'єкта тотожним за своєю суттю йому самому. Це апофеоз ставлення до іншого як до самого себе. Таку суб'єктно-об'єктну нерозмежованість можна вивести з двох причин когнітивного характеру: по-перше, з присутності здатності людини до емпатії, по-друге, з проявлення іншого як проблеми, предмета, пізнання якого веде до усвідомлення браку знань. Як наслідок, міфологізм відповідає обидвом вимогам: а) міфічне сприйняття сприяє втіленню емпатії, б) представляє оточуюче як пояснюване, що дає відчуття безпеки, уявлення про контрольованість ситуації. Останні слова у жодному разі не потрібно розуміти як думку про вищість наукової картини світу по відношенню до картини міфічної. Сучасне уявлення про контроль над ситуацією засобами теорії та технологій не менш умовне, аніж почуття певності, що ґрунтується на емпатійності та магії (обидва уявлення цілком зав'язані на наявне знання, але спроможність оцінювати адекватність знання уможливорюється незнанням, оскільки ж незнання дуже важко об'єктивується, інтелектуальна пиха виявляється майже непохитною). Таким чином, видно, що міфізм виходить із відношення Я до Іншого, впливає із потреби у безпеці і реалізується за допомогою емпатії й опису іншого за допомогою змістів самоусвідомлення.

У свою чергу, етичне уявлення спричиняється руйнуванням тотожності Я-Інший, приходить з суб'єктно-об'єктним розмежуванням. Звісно, що це веде до відчуття іншого як чужинного, як до джерела потенційної небезпеки. Емпатія зникає, а знання, як завше, бракує – це ситуація, яка спричиняє виникнення етики як системи норм, що визначають відношення Я-інший. Так само як міфологізм був суто особистісним ставленням суб'єкта до іншого, був властивістю свідомості, так само й етизм є сукупністю інтеріоризованих норм, слідування яким

⁶ Анциферова Л. И. Архитипическая теория развития личности Карла Густава Юнга. (Вторая половина жизни человека. Этапы индивидуализации, проблемы призвания, судьбы, смысла жизни) // Психологический журнал. – 2000. – № 3. – С. 10-19. – С. 12.

⁷ Якоби И. Психологическое учение Карла Густава Юнга // Юнг К. Г. – М.: Практика, 1996. – С. 519-520.

фактично залежить виключно від особистої волі; соціальний контроль більше відіграє роль навіювання, аніж примушування.

Сьогодні іронічно ставиться до слова «мораль». Але чомусь дуже патетично реагує на факти порушення тієї ж моралі. Тож, можливо, сучасність не безнадійна? Та це запитання, на яке неможливо дати відповідь, осідлавши вістря часового вектора.

Список використаних джерел

1. Гусейнов А. А. Введение в этику. – М. Изд-во МГУ, 1985. – 208 с. – С. 8-9.
2. Малахов В. А. Этика: Курс лекций: Навч. посібник. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2002. – 384 с. – С. 17.
3. Этика // Краткая философская энциклопедия. – М.: Изд. группа «Прогресс»-«Энциклопедия», 1994. – С. 546.
4. Анциферова Л. И. Архитипическая теория развития личности Карла Густава Юнга. (Особенности развития личности в первой половине жизни) // Психологический журнал. – 2000. – № 2. – С. 16-26. – С. 17-18.
5. Штир Д. Психология Юнга // Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуализации. Приложение 4. – М.: Наука, 1996. – С. 107.
6. Анциферова Л. И. Архитипическая теория развития личности Карла Густава Юнга. (Вторая половина жизни человека. Этапы индивидуализации, проблемы призвания, судьбы, смысла жизни) // Психологический журнал. – 2000. – № 3. – С. 10-19. – С. 12.
7. Якоби И. Психологическое учение Карла Густава Юнга // Юнг К. Г. Дух и жизнь. – М.: Практика, 1996. – С. 519-520.

REFERENCE

1. Guseynov A. A. Vvedenie v etiku. – M. Izd-vo MGU, 1985. – 208 s. – S. 8-9.
2. Malahov V. A. Etika: Kurs lektsiy: Navch. posibnik. – 4-te vid. – K.: LibId, 2002. – 384 s. – S. 17.
3. Etika // Kratkaya filosofskaya entsiklopediya. – M.: Izd. gruppya «Progress»-«Entsiklopediya», 1994. – S. 546.
4. Antsiferova L. I. Arhitipicheskaya teoriya razvitiya lichnosti Karla Gustava Yunga. (Osobennosti razvitiya lichnosti v pervoy polovine zhizni) // Psihologicheskiy zhurnal. – 2000. – # 2. – S. 16-26. – S. 17-18.
5. Shtir D. Psihologiya Yunga // Yung K. G. Struktura psihiki i protsess individualizatsii. Prilozhenie 4. – M.: Nauka, 1996. – S. 107.
6. Antsiferova L. I. Arhitipicheskaya teoriya razvitiya lichnosti Karla Gustava Yunga. (Vtoraya polovina zhizni cheloveka. Etapy individualizatsii, problemy prizvaniya, sudbyi, smyisla zhizni) // Psihologicheskiy zhurnal. – 2000. – # 3. – S. 10-19. – S. 12.
7. Yakobi I. Psihologicheskoe uchenie Karla Gustava Yunga // Yung K. G. Duh i zhizn. – M.: Praktika, 1996. – S. 519-520.

Турбан В.В. Нравственно-ценностное парадигмальное представление о психологической мысли XX ст.

В статье сделана попытка рассмотреть морально-ценностное парадигмальное представление о психологической мысли XX века, а также показать основные влияния на ее становление. Сделана попытка концептуализации украинской психологической мысли. Показано психологические особенности этапов ее становления. А также, обозначены перспективы дальнейшего исследования этико-нравственной проблематики.

Ключевые слова: этика, мораль, психологическая мысль, этическая мысль, парадигмальные представления.

Turban V. Moral and value-paradigmatic idea of the psychological thought of the twentieth century.

The paper attempts to examine the moral and value-paradigmatic idea of the psychological thought of the twentieth century, as well as to show the main influence on its formation. An attempt was made Ukrainian conceptualization of psychological thought. Displaying the psychological

characteristics of the stages of its development. As well as the perspectives of further study of ethical and moral issues.

Keywords: ethics, morality, and psychological thought, ethical thought, paradigmatic representation.

УДК 378-05/:159.964.21

ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ

Алексєєва О.І.

науковий кореспондент

Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України,
«Академія неперервної освіти» м. Біла Церква

У статті представлено блок тренінгових програм з розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності. Наведено їх зміст і структуру, визначено особливості експериментального впровадження в процесі навчання управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності.

Блок тренінгових програм «Розвиток конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності» сприяє практичному розвитку конкурентоздатності

Ключові слова конкурентоздатність, управлінський персонал, освітні організації державної форми власності, блок тренінгових програм.

Актуальність проблеми. Важливим напрямом удосконалення ефективності діяльності освітніх організацій на сучасному ринку праці, в умовах висококонкурентного середовища є забезпечення розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу. Важливу роль у наданні високого рівня конкурентоздатних послуг відведена управлінському персоналу освітніх організацій, тому дослідження даної проблеми викликає надзвичайний інтерес сучасних науковців та практиків.

Конкурентоздатність управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності – це комплексна психологічна характеристика управлінського персоналу, яка забезпечує його ефективну конкуренцію порівняно з аналогічними суб'єктами на сучасному освітньому ринку праці, товарів та послуг (О. Філь, О. Вакулюк).

Для практичного вирішення проблеми розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу доцільно розробляти та впроваджувати спеціальні тренінгові програми.

Мета статті – визначити зміст та структуру комплексу тренінгових блоків як складової системи психологічного забезпечення розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій д.ф.в.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У процесі виконання *першого завдання* статті, представимо детальніше зміст та структуру блоку тренінгових програм «Розвиток конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності», який складається з чотирьох основних частин:

I. Вступна частина тренінгу: тренер разом з учасниками готує приміщення для проведення тренінгу (вибирає місце для проведення тренінгу – аудиторію, створює в ній «робочі зони», готує канцтовари, фліпчарт, комп'ютерну техніку тощо); проведення 1-го діагностичного зрізу; проведення знайомства та презентацію членів групи; засвоєння принципів та правил роботи під час блоку тренінгів; визначення мети та завдань; мотивації учасників; з'ясування очікувань членів групи, зняття зайвої напруги шляхом використання релаксаційних вправ.

II. Основна частина блоку тренінгу: група спільно напрацьовує змістовні питання з проблеми розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу з використанням різноманітних інтерактивних технік, прийомів та форм роботи.